

”OM JAG EJ FÅR GÅ MED BYXSOR KAN JAG INTE LEFVA”

Therese Andreas Bruce och kampen för en manlig identitet i 1800-talets Sverige

Hur var det att vara man i 1800-talets Sverige? Eller snarare: Hur var det att vara man för någon som inte bara var av kvinna född utan också till kvinna född, men som trots detta redan från början uppfattade sig vara av manligt kön och drog konsekvenserna av detta till det yttersta?

I centrum för min artikel står en handskrivna levnadsbeskrivning författad av en människa som föddes 1808 som Christina Therese Isabelle Jeanette Louise Bruce och dog som Ferdinand Andreas Edvard Bruce 1885. Genom illustrativa textexempel vill jag visa hur Bruce, som vid födelsen förklarats vara flicka, men som från tidiga år känner sig som en pojke och väljer att framleva sitt liv som man, måste kämpa för att leva upp till vad han uppfattar som en manlig identitet kännetecknad av mod, styrka, kraft och fasthet. Visserligen kan Bruces adliga klasstillhörighet – fadern Adam Bruce var militär och hade skilda befattningar vid hovet – initialt ha underlättat hans normbrott, samtidigt framställs faderns opposition till att börja med som behård och den övriga släkten hade också sina synpunkter.

Bruce är förvisso en mycket speciell man som ofta får höra att han är en ”förklädd fröken”, som föder ett barn och som inte får gifta sig med en kvinna. Ändå framställer han

aldrig sig själv som en kvinna, inte ens en maskulin och manhaftig kvinna, utan som en heterosexuell man som vill bli respekterad av sin omgivning som sådan. Därför blir det för Bruce desto mera angeläget att lägga bort allt som kan förknippas med femininitet och försöka visa att manligheten inte bara är en tillfällig förklädnad utan en integrerad del av den egna personligheten. Samtidigt bygger han sin maskulinitet från grunden och är ständigt beredd att försvara den. I så måtto illustrerar Bruces text hur 1800-talets syn på manlighet direkt och indirekt diskuteras och förhandlas fram, och hur manlighet är en form av performativitet: kläderna, men även gesterna och beteendet, gör mannen!

Levnadsbeskrivningen är författad mot slutet av Bruces liv och den finns i två överlappande versioner, en förstaversion och en renskrift, utan stora avvikelser sinsemellan. Pikturen i renskriften är prydlig och lättläst och slutar mitt på en sida, medan förstaversionen vidareför berättelsen fram till redogörelsen av en kris med religiösa övertoner då Bruce är cirka fyrtio år gammal. Det är sannolikt att författaren blev sjuk och dog innan renskriften hunnit fullbordas, men varför sträcker sig inte den första versionen ända fram till den skrivande Bruces nu? Har den resterande delen av

texten förkommit eller förstörts? Att framställningen inte var tänkt att sträcka sig längre än till skildringen av krisen är inte så sannolikt, inte heller att Bruce skulle ha arbetat med förstaversion och renskrift parallellt. Bruce äger en litterär begåvning och vet hur man bygger upp en berättelse för att hålla läsarens intresse vid liv. Det framgår också att han föreställde sig en publik, så inleds levnadsbeskrivningen med en direkt hänvändelse till en tänkt läsare och vid ett tillfälle förekommer formuleringen ”att för hela världen bikta”.¹ Hur Bruce tänkt sig att publicera berättelsen om sitt liv framgår dock inte.

Att genrebestämma Bruces text är inte helt enkelt. Själven benämner han den levnadsbeskrivning och den har drag av både självbiografi och memoar, men kunde också kallas till exempel utvecklingshistoria och syndabekännelse. Även om författaren är angelägen om att betona sanningshalten i det han skriver är hans framställning liksom varje självbiografisk text tillrättalagd och har därmed fiktiva inslag. Bruces berättelse är också ett slags apologi (försvarsskrift eller försvarstal).² Författaren döljer inte sina egna fel och brister, ett av hans uttalade syften är att varna läsaren för att leva ett syndfullt liv som han menar att han själv har gjort, men på samma gång bygger han upp en bild av sig själv som ärlig och rättsskaffens, en människa värd medkänsla snarare än klander.³ Man kan också säga att Bruces levnadsframställning fungerar som ett slags retrospektivt (med)skapande av hans manlighet. Genom att konstruera en livligt eftersträvad maskulinitet skriver Bruce fram sig själv som historisk person och som man.

Levnadsbeskrivningen har ställts till mitt förfogande av Bruces dotterdotterdotter Hilbert Björkdahl och den kompletteras av ett antal brev som Bruce skrev till sin dotter under åren 1859 till 1881 samt av en versberättelse ”Hämnd och försoning”, skapad 1868–69. Detta är vad som finns kvar av en mera omfattande

samling efterlämnade böcker, brev och andra papper. För den som vill ta del av hela det bevarade materialet med ett omfattande inledningskapitel hänvisas till min bok *Therese Andreas Bruce. En sällsam historia från 1800-talet*. Här begränsar jag mig till att behandla illustrativa delar av levnadsbeskrivningen.

Forskningen om ”könsöverskridare” av olika slag är ännu inte så omfattande.⁴ Ändå är Bruces fall i sig inte fullt så enastående som man skulle kunna tro, det unika är att han själv skrivit ner berättelsen om sitt liv. Med undantag för Lars Molins, Lasse-Majas (1785–1845), berättelse om sitt liv, som dock är skriven utifrån ett annat transsexuellt perspektiv och delvis är en annan typ av framställning, är detta i princip den enda självbiografiska berättelse av en transperson som vi känner från denna tid. I Maria Lindebergs reseskildring *Bref från Paris* (1827) talas om en omkring femtio år gammal ”qvinna af arbets-klassen” som försörjer sig på ”murare-arbete” och alltid går ”klädd som karl, och har fullkomligt attrapperat gång och manér efter klädseln”. Det anmärkningsvärda är enligt Lindeberg att ingen fransman gör narr av henne, medan en svensk kvinna i samma predikament skulle smädas och förvägras arbete.⁵

En illustration av hur det svenska samhället faktiskt reagerade inför en kvinna som likt fransyskan valde att leva och verka som man, ett hundratal år innan Maria Lindeberg skrev sin text, ger historien om den småländska överstelöjtnantsdottern Ulrika Eleonora Stålhammar. År 1713 lade hon av ”fruntimmersdräkten” då den hindrade henne från att göra lycka, gav sig av till Stockholm och antog namnet Vilhelm Edstedt, för att så småningom hamna i Kalmar där hon tog värnning vid artilleriet och lät viga sig vid en ung kvinna. Äktenskapet var lyckligt, men i och med att Ulrika Eleonora senare blev övertalad av släktingarna att på nytt bära kvinnodräkt ställdes hon 1729 inför rätta på grund av sitt förhållande med en kvinna. Straffet blev en månads fängelse.⁶ Mansdräkten, fascinati-

nen inför militärlivet, kärleken till en kvinna och problemen med överheten är gemensamma nämnare för Stålhammar och Bruce.

Unik i sitt slag är en självbiografi, utgiven av Michel Foucault, skriven av den franska hermefroditen Herculine Barbin (1838–1868), som liksom Bruce hade tilldelats en kvinnlig identitet, men valde att leva som man, dock med tragisk utgång.⁷ I min bok gör jag jämförelser med denna text och Bruces levnadsbeskrivning. Lidandet går som ett ledmotiv genom båda, men också den stoiska och förment manliga attityden att till varje pris dölja den smärta man känner.

Fallet Bruce har tidigare omtalats av Henry Olsson och Stig Jägerskiöld i samband med hypotesen – livligt understödd av Jägerskiöld, snabbt avfärdad av Olsson – att Bruce skulle ha varit en inspirationskälla till Carl Jonas Love Almqvists gestalt Tintomara i *Drottningens juvelsmycke* (1834).⁸ Även Lars Widding har i artikelform presenterat Bruce, liksom Gunvor Hagman.⁹ Det finns också några äldre mer eller mindre spekulativa tidningsartiklar som uppehållit sig vid ämnet. Att Bruce efterlämnat en berättelse om sitt liv är det dock ingen som tidigare behandlat, få är också de som känt till detta. I sin bok om den svenska HBT-historien efterlyser Svante Norrhem, Jens Rydström och Hanna Winkvist historiskt material där könsöverskridare själva berättar om sin situation.¹⁰ Det är just en sådan självframställning som jag nu ska titta närmare på.

”NU VAR HERRN FÄRDIG”

Av levnadsbeskrivningen framgår att Therese Bruce redan tidigt uppfattade sig som en pojke och ville klä sig som en sådan. Som tonåring var hon fixerad vid tanken på att få bära byxor och därmed markera sin manliga identitet: ”Nu hade jag blifvit Comfimerad, och jag tyckte mig vara stora karlen bara jag kunde få Byxor på mig, min fantasi spelade inte på något annat” (s. 122). Den ”lilla fröken Herrn” (s. 112,

127) är en benämning som tidigt introduceras i texten och den visar att även omgivningen uppfattade att Therese hade maskulina drag. Ändå var man inte beredd att utan vidare låta flickan omvandlas till en pojke. I en passage sägs att fadern då Therese talade om omklädning svarade ”att om jag ock vore fullkomlig karl, det aldrig af honom skulle tillåtas, att hans namn blefve nersmuttsat, som han kallade det, utan då ville han heldre låta mig hafva en Metress, om jag ej kunde lefva det förutan” (s. 125). Citatet är avslöjande. Fadern bryr sig inte så mycket om huruvida hans barn är en ”fullkomlig karl” eller en kvinna, han kan till och med gå med på att Therese har en älskarinna, men det yttre skenet och familjens anseende måste till varje pris räddas. Därför kan det inte bli tal om någon omklädning. Uppenbarligen är ett förment lesbiskt förhållande mindre chikanerande än ett byte av könstillhörighet. Det kön som vid födelsen tilldelats barnet må vara arbiträrt, men när det väl en gång valts får inget rucka på det.¹¹

Fadern, som inom kort skulle tillträda en befattning vid tullen i Sandhamn, visar sin patriarkala makt genom att måla upp den nära förestående framtid då han i praktiken vill göra sitt barn till en fånge på ön, ”då var jag ju i fällan” (s. 123), tänker Therese och inser att hon måste fly från familjen. Med sinne för de dramatiska detaljerna återger Bruce sin rymningshistoria. Iförd ”Callsonger”, täta kambricksbyxor och saffiansstövlar och med en ”stor slöjdarknif som vapen” ger Therese sig av ”från sitt hem, utan annat tak öfver hufvudet än himmelen, utan någon jordisk vän, som viste hvarest den var, utan en slant i sin ficka” (s. 126). Utsattheten understryks, samtidigt röjs en stark målmedvetenhet att genomdriva beslutet att leva sitt liv som man. Rymningen misslyckas dock och Therese återvänder till fadershuset, inte utan viss lättnad.

Här kunde man tro att ordningen var återställd och att Therese efter sitt djärva utbrytningsförsök skulle anpassa sig efter livet som

hemmadotter. Men icke, tvärtom går omvandlingen till man nu snabbt och denna gång utan något motstånd från faderns sida. Kläderna står åter i fokus då den åldrade Bruce berättar om sitt unga alter egos metamorfos: ”Bror min [...] köpte mig Blåbyxsor, Brun frack, röda skinnhengsel, gulrandig väst, stöflorna svärtade, en liten nätt mössa anskaffades, och nu var Herrn färdig” (s. 131). Ändå räcker det inte med en omklädning. Medicinsk expertis måste konsulteras och fälla sitt omdöme. Därför beger sig Therese tillsammans med fadern till en generaldirektör, som Adam Bruce känner, i Stockholm. Besöket avlöper på följande sätt:

Min Far yttrade då jag kan icke veta huru mina Döttrar är skapade, denna min dotter påstår sig vara karl, har sådana pasjoner har nu iklädt sig manlig dräkt, nu behöfves en atest om rätta förhållandet är och den hoppas jag, att Herr Generaldirektörn min Herr Bror, sanningsenligt beviljar oss! Han tog mig med sig i ett enskildt rum, gjorde undersökning på alla sätt, jag beskref huru det var, han yttrade ej ett ord, men jag sade när han gick ifrån mig, om jag ej får gå med Byxsor kan jag inte lefva. [...] min Far yttrade ej ett enda ord, och när han [generaldirektören] skrifvit och satt sitt sigill under, tog vi afsked [...]. Vi viste ej heller hvad han skrifvit förr än när vi kom dit där Hästen var insatt, då läste far min det för mig. Vi satte oss upp i vagnen körde utom tullen, där var ett Wärdshus [...]; där tog vi in till bästa, åt litet drack ett glas vin tillsammans; Då sade Far min, Skäl min nya son, se till, att du gör heder af dig, Andreas skall du heta, det är min Farfaderns namn (s. 131f.).

Tystnad beledsagar scenen hos generaldirektören. Den enda replik som yttras är faderns förklaring till besöket och en vädjan till den medicinska auktoriteten som tillika är ”min Herr Bror” – ett homosocialt nätverk skymtar – att utfärda en atest på hur det förhåller sig

med hans barn i könsligt hänseende. I övrigt är fadern lika stum som generaldirektören, de faller inte ”ett enda ord”. Jagberättaren säger sig visserligen ha beskrivit ”huru det var” under själva undersökningen, men det är karakteristiskt att den i övrigt lämnas utan kommentar. Att en närgången granskning av detta slag var obehaglig för den som utsattes för den är uppenbart. Bruce var dessutom extremt känslig i detta avseende. Han skriver vid ett tillfälle att ”det var en nödvändighet för mig, att ej släppa någon på näsan på mig, utan häldre dö, än att någon skulle vara onäpst om den vidrörde mig” (s. 151). Mot bakgrund av den tystnad som råder i scenen framstår Thereses nödrop om det ofrånkomliga kravet att få bära byxor i desto hjärtare dager. I övrigt är det som om far och dotter/son är smittade av generaldirektörens stumhet. Därför kommer de sig inte heller för med att studera det livsviktiga dokumentet förrän de är utanför hans praktik. Då uppläser fadern sin röst och läser den atest vars ordalydelse Bruce avstår från att citera i sin text – ännu en talande tystnad.

Således låter Bruce den tilltänkte läsaren av levnadsbeskrivningen sväva i ovisshet om dokumentets innehåll, men av textens fortsättning kan man lätt få intrycket att läkaren skrivit att den han undersökt var en man och inget annat. Ty från och med detta moment i berättelsen behandlar fadern sitt barn som en son. Som ett par manliga kompanjoner går de på värdshus och skålar i vin tillsammans, och i ett slags kombinerad dop- och nattvardsakt – födelse och vuxenblivande i ett – bekräftar fadern sin nya sons existens och ger honom hans fäderneärvda namn. Andreas är därmed inlemmad i den manliga gemenskapen, vilket också bekräftas av att han nästföljande söndag får sitta bredvid sin far i ”karlbänken” i kyrkan utan att någon har några invändningar mot detta: ”det var som om aldrig något passerat” (s. 132), skriver Bruce.

”I HÖG GRADE HERMAPHRODITE ELLER TVÅKÖNAD”

Nu var det emellertid inte så att läkaren skrivit att Bruce otvetydigt var en man. I stället intygar han att han funnit den undersökta ”vara i hög grade Hermaphrodite eller tvåkönad, ägande ej fullkomliga födslo delar¹² för någondera könet, dock synes som delarne voro närmare öfverstämmade med det manliga könet” (s. 34). Dokumentet som aldrig citeras av Bruce förvaras i Ridarhusets arkiv och är undertecknat av Anders Johan Hagströmer (1753–1830), som var läkare och professor i anatomi och kirurgi samt medicinalråd. Det var således en högt meriterad medicinsk fackman som konsulterades för att avge sitt omdöme om hur Adam Bruces barn var beskaffat i könsligt hänseende.

Jonas Liliequist hävdar att om en människas kön och beteende i det tidigmoderna samhället inte stämde överens sågs det antingen som ett tecken på socialt bedrägeri eller en återspeglning av en tvåkönad kropp. I båda dessa fall ”låg den yttersta sanningen om könet i anatomin”.¹³ Dessutom började medicinarna under 1700-talets senare del alltmera intressera sig för ”hermafroditerna” och läkare kallades in för att avgöra rättsliga frågor om tvåkönighet.¹⁴ Även om Bruce lever en bit in på 1800-talet gäller också i detta fall att anatomin får falla avgörandet. Existensen av en ”verklig”, det vill säga fullkomlig, hermafrodit tycks dock Hagströmer lika lite som Eric Gadelius i *Handbok i medicinal-lagfarenheten* (1804) ha trott på.¹⁵ I stället betecknas den undersökta individen som en hermafrodit som står närmare det manliga könet än det kvinnliga. Detta leder tankarna till Gadelius’ benämning manlig hermafrodit.

Så hade Bruce redan vid dryga sexton års ålder (intyget är utfärdat i juli 1825) fått svart på vitt på att han inte var fullkomlig vare sig som kvinna eller man. I hög grad tvåkönad, men ändå varken det ena eller det andra: varken fullkomlig hermafrodit, fullkomlig man eller fullkomlig kvinna. Det är säkert ingen tillfäl-

lighet att ordet fullkomlig senare figurerar i Bruces självframställning då han talar om ”att jag inte var en fullkomlig man och likväl ville visa prof, att jag i tankar, ord och gärning ville hålla ut med allt som andra karlar kunde göra” (s. 151). Denna insikt att inte vara ”en fullkomlig man” och kravet på att trots detta kunna bevisa för sig själv och andra att han var kapabel att klara allt som en karl förväntas kunna utföra är ett återkommande tema i berättelsen.

Även om Hagströmers attest var allt annat än entydig var den livsviktig för Bruce. Den gjorde det möjligt för honom att framleva resten av sitt liv som man. Bruces beskrivning av det officiella mansblivandet kan ge intryck av att allt gick smidigt och enkelt till. Att så inte var fallet vittnar dock förstaversionen om: ”Det påstogs likväl att en förnem Fru, som var i samma bänk i kyrkan som min mor och syster befann sig, hade svimat då hon vände sig om och fick se mig sitta i karlbänken” (s. 132, not 242). En svimning är en stark reaktion och ett tydligt tecken på upprördhet, den ”förfädda frun” förlorar medvetandet därför att den unge Bruce befinner sig i karlbänken. Det faktum att Bruce vid renskrivningen utelämnar denna färgstarka scen är anmärkningsvärt. Samtidigt som han i sin berättelse vill understryka sitt lidande och de besvärligheter som ”könsbytet” ställer honom inför, skönjer man här en tendens att tona ner svårigheterna i samband med mansblivandet. Svimningsreaktionen är annars symtomatisk. Att omgivningen blev perplex över Thereses byte av könstillhörighet står klart. Lars Widding talar om hur nyheten om ”könsbytet” spreds och av vissa betraktades som ”en skandal i societeten”, medan andra tyckte att det hela var ”ganska pikant” eller rentav tragiskt.¹⁶

Längre fram i berättelsen omtalas också hur Bruce som då lever som man i Stockholm får ett strängt brev hemifrån ”att jag hade smuttsat ner hela familjen, genom det, att det stog i alla tidningar, om min förvandling, från

puppa till Fjeril, att en visa hade utkommit som dem moste förbjuda; [...] att de alldrig kunde förlåta mig [...], att alla släktingar voro onda på mig” (s. 138). Genom en prästs förmedling kommer det dock till en försoning. Men det är inte familjen som ber om ursäkt för de hårda orden utan Bruce som skriver efter prästens diktamen att han ”felat utan att vilja det, eller kunde inse de följder som dem deraf kunde komma att lida; att min atesst borde kunna ursäkta mig, enär jag omöjligen kunde gå i tjolar, att snart allt blef glömt, när jag kom hem till dem där ingen fick påminnelse om min person” (s. 140). Självutplåningen är total, Bruce kunde lika gärna be om förlåtelse för att han blivit född och han lovar i princip att hålla sig dold så att ingen ska bli påmind om hans person. Orden är inte ens hans egna, det är kyrkans representant som förestavar dem.

MESAR, HÖNOR, KRU KOR OCH ANDRA STACKARE

Bruce har en klar bild av hur en man ska vara och uppträda. Hans ideal anknyter till en stereotyp föreställning om att fysisk och psykisk styrka, manifesterad i mod och självkontroll, är viktiga komponenter i mannens rustning. Här är han sin fars son: ”Min Far var mycket älskare af att se att man var tapper, han kunde [...] glädja sig, när min döfstumma Bror och jag brodttades med hvarandra, det var en grön plan [...] och där fick vi tumla om med hvarandra under det Far min ropade, Min karl som vinner” (s. 149). Kraftkarlsidealet lyser igenom. För den som likt Bruce är fysiskt klen är det desto viktigare att kompensera med vighet och ihärdighet för att ”vinna segern” (s. 149). Vidare berättar Bruce att han redan som ung tålde den starka tobaken och rökte kritpipa, senare i livet uppträder han ofta med en cigarr i munnen, detta tidens manliga attribut, och i manligt sällskap dricker han gärna vin och punsch.

”Virilitet är [...] en i högsta grad *relativ* egenskap, som konstrueras inför och för

andra män och gentemot det kvinnliga, i en slags *rädsla* för det kvinnliga, först och främst hos sig själv”, hävdar Pierre Bourdieu.¹⁷ Hans tes är i hög grad tillämplig på Bruce som poängterar vikten av inre styrka och fasthet och hävdar att det går an för ”en svag qvinna” att inte våga motsäga någon, ”men en karl med sådan karaktär är plågsam” att ha att göra med: ”de äro Mesar” (s. 187). Det gäller att avgränsa sig från den kvinnlighet som han fruktar finns inom honom själv för att i stället framvisa en entydigt maskulin identitet: ”ville jag vara karl skulle jag ju inte handla som en höna” (s. 164). Inget är i hans ögon föraktligare än en man som betar sig som en svag, dum och räddhågad kvinna. Ibland hjälper dock inte ens de bästa av föresatser: ”Du vill vara karl, men du är en äkta höna ja, af aldra sämsta sorten” (s. 195), förebrår Bruce sig själv vid ett tillfälle då han låtit sig skrämmas av en förment spöksyn. Dock övervinner han snabbt sin rädsla och går modigt faran tillmötes. Det kunde ha blivit en antiklimax då den fruktade fantomen visar sig vara husets hund, men så framställer inte Bruce saken. Tvärtom tjänar omnämmandet av den fruktan som han måste övervinna i efterhandsperspektiv till att förhöja hans hjältestatus. Så skapar Bruce med berättartekniska medel fram sig själv som en deciderat maskulin individ.

Mes och höna – andra beteckningar för denna ömkansvärda varietet av det manliga släktet, som inte synes alltför ovanlig, är stackare och kruka. Vid ett tillfälle har Bruce råkat ut för ett missöde med sitt åkdon och befinner sig enligt egen uppgift ”i största fara för sitt lif” (s. 239). Scenen bevittnas av ”två unga raska karlar” som springer sin väg då de inte ville bli vittne till Bruces död. Bruce jämför med sig själv, som trots sin klena fysik vågat livet många gånger för mycket mindre, och har sin dom klar: ”jag frågar billigtvis var det karlar? [...] de voro det verkligen till kroppen [...], men till själen voro de sämre än mången karing [...] jag ansåg dem efter den dagen som två krukor” (s. 239).

1829 reste den unge Andreas Bruce till Gotland där han fått anställning hos handelsmannen och skeppsbyggaren Jacob Dubbe på gården Rosendahl i Follingbo socken. Redan innan han anlänt till sin blivande arbetsplats får han av tullinspektören på platsen underrättelse om att hans nye arbetsgivare är mycket sträng och fruktad och att därför ingen kan stanna i hans tjänst. Men Bruce är inte den som låter sig avskräckas: "Min blifvande Prensipal var så sträng att han ej kunde hafva någon tjenare, han slog dem [...], hade det varit en annan än jag, hade den aldrig vågat sig dit, men jag hade ju föresatt mig att vara karl, derfore ville jag ej vara rädd" (s. 164). Bruce inskärper att för den som vill vara man i kvalificerad mening gäller det inte bara att skilja sig från de svaga kvinnorna utan också från andra män som inte har hans fasta föresats att uppträda på ett maskulint sätt. Han betonar att varje man utan ett sådant uppsåt fejt skulle ha dragit sig tillbaka. Bruce vill med detta leda i bevis att han efter sitt byte av könstillhörighet har blivit mera man(lig) än merparten av andra män som aldrig behövt kämpa för sin manliga identitet eller fått den ifrågasatt.

"KLIPPT OCH SKUREN TILL MILLITAIR"

Inte endast rationalitet och förnuft utan också aggressivitet, kampvilja, virilitet och stridslystnad har av hävd ansetts utmärka ett manligt handlingsätt. Även om bland andra Norbert Elias menar att utrymmet för våldsamhet blivit allt mindre från 1400-talet och framåt var dock under hela 1800-talet krigiska motiv närvarande i pojkars fysiska fostran. Jens Ljunggren har visat hur Pehr Henrik Lings (1776–1839) gymnastik var ett medel att återskapa en förlopad manlighet genom att ta tillvara mannens bästa kapaciteter för att vara man, dock anpassade efter ett modernt samhälle som inte bara uppskattade styrka och disciplin utan också andlighet och naturdyrkan. Mannen skulle lära sig krigföring, men förväntades på samma gång uppföra sig väl och balanserat.¹⁸

Ett engagerat och modigt deltagande i mönstringen och vapenövningarna var därför om något ett sätt för en i omgivningens ögon könsambivalent person som Bruce att visa att han verkligen var en man. Han går ut hårt redan från början: "jag skulle naturligtvis ut och Exersera den som ej kunde det fick heta Skopinne, inte kunde jag underkasta mig en sådan Schekan" (s. 173). Målmedvetet ser han till att få övning av en kapten inför mönstringen som enligt Bruces beskrivning går som en dans. Efter den vällyckade inskrivningen säger han sig vara "förtjust öfver att jag blifvit millitair!" (s. 174).

Så börjar de militära övningarna och Bruce gläds över befälets manliga tag: "vi fick en rassk duktig Löjtnant som hade ruff [dristighet, fart] i sig; det var just hvad jag hade önskat" (s. 174). Efter genomförd manöver berömmar löjtnanten sina mannar som ser ut som "karlar hela dagen" (s. 175). Bruce framställer sig som en av de främsta i fält. Att de små underrotmästrarna¹⁹ är rädda är inte att undra på, de är ju "nybegynnare" (s. 176), men Bruce och "några andra rasska karlar" (s. 176) hjälper dem genom att skjuta ut alla deras skott så att tavlan blir "lappad". Militär livet passar honom perfekt: "om inte förhållanderna för mig varit understundom allt för svåra, hade jag varit klippt och skuren till millitair. – åtminstone var jag det i sjelfva lynnet, orädd, glad och munter, punktlig och tystlåten, när det så skulle vara, icke någon drinkare men ej [h]eller någon torrgommad, unnade gärna andra hvad som smakade mig" (s. 175).²⁰

I en artikel rubricerad "En fröken af mankön" hävdar en okänd skribent att Bruce frikallades från militärtjänst efter det att en landshövding Hohenhausen med kraftig röst tillkännagett: "Inga karingar i armén!"²¹ Att Bruce skulle ha hittat på hela historien om sin militärtjänst är osannolikt, detaljerna är för många och färgrika. Det finns också en trolig förklaring till ryktet att han skulle ha

blivit frikallad redan vid sin första mönstring. Långt senare i berättelsen omtalar Bruce att lasarett- och regementsläkaren kommer ut vid en mönstring och frågar om ett par små hästar som Bruce inte vill låta honom överta då de redan är försålda. Läkaren blir då så vredgad att han bearbetar landshövdingen så att denne när mönstringen är slut förklarar för Bruce att han är "befriad för all tid ifrån att bära gevär, det var nu docktorn, som af hämnd hade så tillställt och i det hela taget var det ej någon förlust men det var för att Schenera mig" (s. 247). Det är anmärkningsvärt att Bruce som tidigare i berättelsen var så engagerad i militärlivet nu menar att det inte var någon större förlust att slippa det. Har han med stigande ålder förlorat den unge mannens krigiska sinnelag? Eller vill han inte ens inför sig själv kännas vid sin skam?

"SYSTER OCH BROR, FAR OCH MOR, I EN OCH SAMMA PERSON"

Uppenbarligen har läkaren avslöjat Bruces förment kvinnliga identitet för landshövdingen och det fanns en speciell anledning till att han kände till hans anatomiska beskaftenhet. Hösten 1837 blev Bruce gravid och i juli 1838 föddes en dotter. Bakgrunden till denna lika oväntade som ovanliga händelse, som Bruce har svårt att närma sig, men tvingar sig till att omtala då han lovat att vara sanningsenlig, var att en inspektör vid namn Lars Nyström, som sade sig veta att Andreas Bruce var en förklädd fröken, ihärdigt uppvaktade honom. Bruce betonar att han kände sig mycket besvärad av Nyströms kurtis. Ändå finns på ett tidigt stadium ett moment då han överväger om det inte är Guds vilja att han ska leva som kvinna i en relation med Nyström. Tanken är dock hastigt övergående: "jag kunde aldrig beveka mig att kläda om mig" (s. 212).

Omständigheterna kring fostrets tillblivelse kommenteras på följande sätt: "När vi nu en afton hade rumlat om med hvarandra var och

[ock] Inspektoren med, det blef sent han bad att få ligga qvar vegen var lång, jag biföll glömande mig helt och hållet att vara försiktig" (s. 228). Det finns inga belägg i texten för att Nyström skulle ha tvingat sig på Bruce, men saken går heller inte att utesluta. Formuleringen att Bruce glömde bort att vara försiktig kunde tolkas så att det inte var första gången han gick i säng med Nyström, om detta kan vi inget veta, att Bruce skulle spela på och bejaka en dubbel könsidentitet svär dock mot framställningen i övrigt. Det faktum att han var drucken kunde i någon mån förklara hans handlande, ändå betonar Bruce inte detta i någon högre grad, förmodligen därför att "rumlandet" i sig av honom uppfattas som moraliskt graverande.

Bruce framställer sin upptäckt av graviditeten i katastroftermer. Självordstankarna är hela tiden presenta: "men tänk hvilken oro hvilken bedröfvelse huru skulle jag kunna för någon beskrifva alla de qual jag ärfor under det att jag skötte min tienst, flere gånger tänkte jag taga lifvet af mig men jag ville vänta jag hoppades på Herran Gud!" (s. 229). När Nyström får vetskap om graviditeten tar han sin hand från Bruce, som beskriver sig som "ohjelpigen förlorad" (s. 229). Även om han hela tiden förtröstar på Gud blir det för mycket då han känner fostret röra sig. Då tar han sin bössa, laddar den och spänner hanen för att sätta foten "på trycket". I detta ögonblick hör han i sitt inre hur någon ropar en doktors namn och Bruce beslutar då att uppsöka denne läkare och förklara sin belägenhet för honom.

Att en graviditet utgjorde ett allvarligt hot mot Bruces byggande av en manlig identitet är uppenbart. Barnets tillblivelse visade visserligen att doktor Hagströmer haft fel, åtminstone de kvinnliga "könsdelarna" måste ha varit intakta hos Bruce. Men det var inte det slags "fullkomlighet" som han önskat få bekräftad. I denna prekära situation kunde han bara invänta förlossningen och visa manlig tapperhet

då smärtorna ansatte honom: ”jag hade då i 9 timmar pinats, utan, att någon hade sett till mig, mera än Docktorn en handvänning för att be mig skrika, för att plågorna skulle blifva lättare påstog han men jag teg och gaf inte ljud ifrån mig” (s. 232). Att inte skrika när man (!) föder barn blir därmed det yttersta beviset på manlighet. En i sanning paradoxal situation! Förmodligen är detta den första skildringen av hur det är att föda barn som man i Sverige, kanske den första över huvudtaget. Genast efter födelsen lämnas flickan Carolina till en fosterfamilj, men Bruce har den fasta föresatsen att så snart som möjligt hämta henne tillbaka för att själv ta hand om henne, vilket också sker i och med att han lämnar sin tjänst hos Dubbe och flyttar till Öja. Carolina växer upp i ett hushåll som förutom Bruce består av hans ”sambo” Maria Lindblad och hennes utomäktenskapliga dotter.²² Av Bruces bevarade brev till dottern framgår att han framträdde som hennes kärleksfulle far.

Doktors hämnd stannade dock inte vid att se till att Bruce inte mera fick bära vapen och därmed berövades en viktig del av sin hett åtrådda manliga framtoning. När Bruce vill gifta sig med Maria Lindblad ser han till att sätta nya käppar i hjulet genom att berätta för prästen att Bruce är mor till barnet han har. Detta leder i förlängningen till att Bruce av församlingens präst förnekas både avlösning²³ och kyrktagning²⁴ och därmed inte kan gå till nattvarden under nära tio års tid. Även om ett personligt hämndmotiv här var den drivande kraften är det inte bara läkaren som agerar bromskloss, också ett par andra av samhällets stöttepelare, nämligen landshövdingen och prästen, är starka krafter då det gäller att förhindra Bruces möjligheter att leva sitt liv som

en fullvärdig man. Något äktenskap ingicks aldrig och under nästan ett decennium måste Bruce, som för sin tros skull längtade efter att få delta i nattvarden, dessutom uthärda den sociala skammen som en utestängning däriifrån innebar. Förutom att han var en man med tvetydig könsidentitet var han en mor/far med ett utomäktenskapligt barn, stigmatiseringen var således dubbel. Anmärkningsvärt är dock att det som för en nutida läsare ser ut som ett skolexempel på (den manliga) överhetens diskriminering av en människa, som bröt mot de sexuella och könsmässiga normerna redan genom att inte ha ett entydigt definierat kön, av den åldrade Bruce tolkas i ett kristet ljus där udden vänds mot honom själv som lastbar människa, en man som levde i synd med sin kvinna, och som svor, rumlade och sjöng oanständiga visor.²⁵

*

David Tjeder som undersökt ”Borgerlighetens sköra manlighet” under 1800-talet hävdar att karaktär var ett nyckelbegrepp i detta sammanhang. Den manliga uppgiften var att realisera karaktären ”från potentialitet till aktualitet”. Det handlade inte om att ”hitta sig själv” utan om att ”skapa sig själv”. ”Mannen skulle vara genomskinlig; ingen spricka skulle finnas mellan hans inre, hans yttre och, framför allt, hans handlingar.”²⁶ Om någon skapade Bruce sig själv som manlig individ. Hela hans vuxna liv var en kamp för att bevisa för sig själv och andra att han var en ”riktig” man i tankar, ord och handlingar. Därför är det tragiskt att tänka på att förnamnsinitialerna på hans gravsten inte är F. A. E. [Ferdinand Andreas Edvard] utan C. T. [Christina Therese]. Jag har svårt att tro att Bruce själv velat ha det så.

- 1 Inger Littberger Caisou-Rousseau, *Therese Andreas Bruce. En sällsam historia från 1800-talet*, Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2013, s. 228. I fortsättningen görs sidhänvisningar till denna volym i den löpande texten. Originaltextens noter återges som regel inte och någon smärre avvikelse kan förekomma.
- 2 Om självbiografen som apologi skriver Eva Hættner Aurelius initierat i *Inför lagen. Kvinnliga svenska självbiografier från Agneta Horn till Fredrika Bremer*, Lund: Lund University Press, 1996.
- 3 En utförligare genrediskussion finns i Littberger Caisou-Rousseau 2013.
- 4 Utöver artiklar i olika publikationer kan nämnas Rudolf Dekker & Lotte van de Pol, *Kvinnor i manskläder. En avvikande tradition. Europa 1500–1800*, övers. Joakim Sundström, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1995 och Eva Borgström (red.), *Makalösa kvinnor. Könsöverskridare i myt och verklighet*, Stockholm: Alfabet/Anamma, 2002.
- 5 Citerat efter Eva Borgström, "Om jag får be om ölost". *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik*, diss. Göteborg: Anamma, 1991, s. 32.
- 6 Birger Schöldström, "Ur Stålhammarska krönikan", i författarens *Zigzag. Minnen och anteckningar*, Stockholm 1895, s. 247–262. Ulrika Eleonora Stålhammar figurerar också till exempel i Jonas Liliequist, "Kvinnor i manskläder och åtrå mellan kvinnor. Kulturella förväntningar och kvinnliga strategier i det tidigmoderna Sverige och Finland", i Eva Borgström (red.), *Makalösa kvinnor. Könsöverskridare i myt och verklighet*, Stockholm: Alfabet/Anamma, 2002, s. 63–123.
- 7 Michel Foucault (red.), *Herculine Barbin, Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century French Hermaphrodite*, övers. Richard McDougall, New York: Pantheon Books, 1980.
- 8 Henry Olsson, *Carl Jonas Love Almquist till 1836*, Stockholm: Geber, 1937, s. 359 och Henry Olsson, "Om komposition och huvudteman i Drottningens juvelsmycke", i Ulla-Britta Lagerroth & Bertil Romberg (red.), *Perspektiv på Almquist. Dokument och studier*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1973, s. 146 not 1; Stig Jägerskiöld, *Från Jaktslottet till landsflykten. Nytt ljus över Carl Jonas Love Almquists värld och diktning*, Stockholm: Bonniers, 1970, s. 135–138. En likhet mellan Tintomara och Bruce är att båda väcker såväl mäns som kvinnors begär, men medan Tintomara förhåller sig sval till både kvinnor och män har Bruce en passion för kvinnor.
- 9 Lars Widding, "Tintomara på Gotland", i Germund Michanek & Lars Widding, *Kvällar på Qvallsta. Historia och historier*, Stockholm: Norstedts Förlag, 1989, s. 12–19, Lars Widding, "Verklighetens Tintomara – ett gotlandsöde (eller "Tintomara i Stånga")", i Lennart Bergh & Tommy Wahlgren (red.), *Radioboken*, Visby: Yvartry, 1987, s. 101–110; Gunvor Hagman, "Ett märkligt levnadsöde", i *Orä fällk. Gotlands Genealogiska Förenings medlemsblad* [19]94:2, s. 3–5.
- 10 Svante Norrhem, Jens Rydström & Hanna Winkvist, *Undantagsmänniskor. En svensk HBT-historia*, Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, 2008, s. 188f.
- 11 "Do we truly need a true sex?", frågar Michel Foucault och tillfogar att de moderna västerländska samhällena har besvarat den frågan jakande med en envishet som gränsar till halsstarrighet. "Introduction", i *Herculine Barbin*, 1980, s. vii.
- 12 Med födslodelar avsågs de kroppsdelar hos människor och djur som bidrar till fortplantningen. Se t.ex. Anders Fredrik Dalin, *Ordbok öfver svenska språket*, förra delen, Stockholm: A. F. Dalin, 1850, s. 526. *Svenska Akademiens ordbok* anger att födslodelar från början åsyftade de kvinnliga könsorganen, men att ordet senare kom att åsyfta könsorgan i allmänhet.
- 13 Liliequist 2002, s. 102.
- 14 Enligt Maja Bondestam, *Tvåkönad. Studier i den svenska hermafroditens historia*, Nora: Nya Doxa, 2010, s. 20f. är hermafrodit en föränderlig och mångfasetterad figur vars betydelse formats i relation till olika sociala och kulturella sammanhang. Så har människor som idag skulle kallas homosexuella, transvestiter eller socialt könsverskridande tidigare i historien benämnts hermafrodit.

- 15 Före 1800-talets mitt hade man upprättat ett system av hermafroditkategorier. Så delade läkaren Eric Gadelius i *Handbok i medicinal-lagfarenheten* in hermafroditerna i fyra kategorier: verkliga hermafroditer, manliga respektive kvinnliga hermafroditer – som i sin tur kan vara av olika slag – samt människor utan kön. Han ställde sig dock tveksam till den första kategorin och menade att de personer som i den medicinska litteraturen beskrivits som hermafroditer troligen haft en ”sann men ofullkomlig tvåkönighet”, exempelvis genom att ha testiklar sittande inom äggstockarna eller en kvinnlig kroppsbyggnad och mjölkavsöndrande bröst tillsammans med skäggväxt och manliga könsdelar. Bondestam 2010, s. 134f.
- 16 Widding 1987, s. 104, Widding 1989, s. 14.
- 17 Pierre Bourdieu, *Den manliga dominansen*, övers. Boel Englund, Göteborg: Daidalos, 1999, s. 67.
- 18 Jens Ljunggren, *Kroppens bildning. Ling-gymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*, diss. Stockholm; Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1999, s. 28f. och 254.
- 19 I det svenska kavalleriet var överrotmästaren den främste mannen i roten, medan mannen längst bak var underrotmästare.
- 20 I sin undersökning av 1800-talets medelklassmaskuliniteter *The Power of Character. Middle-Class Masculinities, 1800–1900*, diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2003, s. 66 et pass. visar David Tjeder att det fanns en diskrepans mellan framför allt många unga mäns uppfattning att drickande och spelande var manligt och de moralister (författare till rådgivningsböcker för män) som hävdade att dessa aktiviteter i stället vittnade om att männen som utövade dem var styrda av sina (omanliga) passioner och därmed misslyckats med att uppnå det åtrådda tillståndet (besinningsfull) manlighet. Genom att betona att han varken är drinkare eller ”torrgommad” vill Bruce visa att han är en man av den rätta sorten, varken passionsstyrd, och därmed omanlig, eller en räddhågad absolutist.
- 21 Bland de dokument med anknytning till Bruce som ställts till mitt förfogande finns en ofullständig kopia av denna tidningsartikel. Tyvärr saknas uppgifter om både källan och artikelförfattaren. Bibliotekarie Anna Säve-Söderbergh på Almedalsbiblioteket har på min begäran sökt artikeln, men utan resultat.
- 22 Sexualitet utanför äktenskapet var en straffbelagd handling fram till 1864, då detta normbrott avkriminaliserades för ogifta, och det ansågs vid denna tid inte socialt acceptabelt att leva i ett samboförhållande.
- 23 Avlösning eller absolution innebär ett tillsägande av syndernas förlåtelse.
- 24 Kyrktagning innebär att en kvinna som fött barn fyrtio dagar efter förlossningen, genom en kyrklig ritual efter gammaltestamentligt mönster, åter upptogs i den kyrkliga och sociala gemenskapen. Mödrar som fött utom-äktenskapliga barn kyrktogs efter en särskild ritual, och vid den här tiden i sakristian, inte inför församlingen.
- 25 Här är det inte längre tal om den gyllene medelvägen mellan drinkare och ”torrgommad”, snarare är det en excess i manligt, och därmed paradoxalt nog omanligt, beteende som målas upp.
- 26 David Tjeder, ”Borgerlighetens sköra manlighet”, i Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, Möklinta: Gidlunds Förlag, 2006, s. 54 och 57f.

SUMMARY

"If I Am Not Allowed to Wear Trousers I Cannot Live". Therese Andreas Bruce and the Struggle for a Male Identity in Nineteenth-Century Sweden

This article is a study of an autobiographical text written by Andreas Bruce (1808–1885) at the end of his life. He was born to an aristocratic family as a girl named Therese. At the age of sixteen, the young woman declared that it was absolutely necessary for her to live her life as a man. A distinguished doctor examined Therese, finding that she was a kind of hermaphrodite, more male than female. This article highlights that the main theme of the autobiography is the necessity for Bruce to prove to himself and other people that, although he is not "a complete man", he is capable of managing everything that a man is expected to endure, and to do so with extraordinary courage. In this sense, Bruce exemplifies Bourdieu's thesis that virility is a highly relational quality constructed before other men and against femininity for fear of the female potential inside man himself. While Bruce is physically weaker than other men, he compensates through mental strength, acting in a consistently courageous manner. This, at least, is the image he wishes to project. The most serious threat to this image was his pregnancy, when he had been living as a man for about thirteen years. Bruce's predicament was dire, but he was also alive to the possibilities of his unique situation and had the capacity to utilize them. His Christian convictions, which grew stronger towards the end of his life, also played an important role. It is ironic and regrettable that his tombstone was engraved with his female initials, rather than his male initials, in an act that was certainly not in compliance with Bruce's desires.

Keywords: hermaphrodite, images of man, autobiography